

Gerard STAN

Petre Botezatu și cercetările asupra adevărului din epistemologia europeană

Petre Botezatu and the Investigations about Truth of European
Epistemology

(Abstract)

The main aim of this study is the re-evaluation of theory of truth which was proposed by Petre Botezatu in the context of European investigations of problems of truth. If the theory which was proposed by Tarski is a formal theory of truth, a theory about the different kinds of language, a theory about the attribute „truth”, the theory proposed by Petre Botezatu is one about the real content of thought. The Romanian logician, in his theory, has succeeded to achieve an analysis of concept „correspondence”. After him, „correspondence” possesses three different aspects: reference, representation and information. This idea offers a base more solid for a theory of correspondence-truth.

Dacă filosofia europeană a Epocii Moderne a fost înțeleasă drept una aflată preponderent sub semnul investigațiilor epistemologice, a investigațiilor cu privire la sursele cunoașterii¹, nu putem spune că aceste preocupări au dispărut odată cu emergența unor noi proiecte în filosofia Europei: hermeneutica, filosofia spiritului, filosofia valorilor, existențialismul sau filosofia vieții. Dobândirea într-un ritm alert a cunoștințelor de tip științific, mai ales în ultimul secol, a revitalizat reflecția filosofică asupra surselor și limitelor cunoașterii omenești, asupra fundamentelor pe baza cărora s-ar putea realiza o unificare a științelor naturii, asupra metodelor de verificare a enunțurilor științei, asupra relațiilor ce se

instituie între enunțurile unei teorii științifice. Expansiunea sferei cunoștințelor științifice a condus, în mod firesc, la o preocupare a filosofilor privind temeiul valabilității acestor cunoștințe. Testarea, verificarea și identificarea criteriilor necesare pentru a califica un enunț drept adevărat au devenit, în mod necesar, chestiuni filosofice ce trebuiau, prin situația creată, discutate și lămurite. În consecință, unele dintre cele mai dinamice ramuri ale filosofiei europene din secolul XX au fost epistemologia și filosofia științei, iar una dintre cele mai disputate probleme ale epistemologiei europene ale acestui veac a fost, fără îndoială, cea a adevărului.

Chiar și la o privire grăbită asupra istoriei europene a problemei adevărului în secolul XX, devine clar faptul că cele mai importante contribuții la înțelegerea diverselor aspecte ale acestei probleme le apar-

---

¹ Karl R. Popper, „Despre sursele cunoașterii și ignoranței”, în *Conjecturi și infirmări*, Editura Trei, București, 2001, pp. 38-39.

țin, pe de-o parte, pozitiviștilor logici, ce au activat, cu precădere, în cercurile de la Viena și Berlin și, pe de altă parte, lui Alfred Tarski, eminent filosof și logician polonez, care a reușit să schimbe definitiv modalitatea filosofică de investigare a problemei adevărului. Logicianul polonez va fi cel care va susține că „adevărul” poate fi temeinic investigat numai dacă renunțăm la scopul de a-i identifica natura sau esența; ideea sa va fi aceea că nu putem avea nici un fel de cunoștință certă cu privire la esența adevărului, ci doar cu privire la regulile de utilizare ale predicatului „adevărat” în enunțuri și cu privire la tipul de limbaj în care acesta poate să apară.

În România, din păcate, multă vreme au lipsit cercetările filosofice serioase și rezultatele remarcabile în privința înțelegerii naturii adevărului, a criteriilor sale și a posibilității de a stabili efectiv valoarea de adevăr a unui enunț formulat în câmpul investigațiilor specifice științei. Cu toate acestea, remarce și sugestii interesante în această direcție întâlnim la Vasile Conta, Constantin Rădulescu-Motru, Lucian Blaga sau Nae Ionescu. În ciuda acestei tradiții precare, Petre Botezatu, unul dintre filosofi și logicienii români de elită, a făcut din *adevăr* o problemă constantă a investigațiilor sale. Scopul cercetării noastre va fi acela de a încerca să surprindem modul în care filosoful român s-a raportat la cercetările europene asupra problemei adevărului; în plus, vom încerca să identificăm acele elemente din gândirea filosofului român care s-au cristalizat într-un punct de vedere original asupra acestei chestiuni. Teza pe care încerc să o demonstrez este aceea că, după mai bine de treizeci de ani cercetări asupra problemelor ridicate de înțelegerea naturii adevărului, filosoful român a reușit să ofere o analiză conceptuală remarcabilă a relației de corespondență.

Cu certitudine, Petre Botezatu nu a elaborat o teorie proprie asupra problemelor generale ale cunoașterii și nici nu a avut în vedere sistematic chestiuni specifice acestei discipline filosofice; doar accidental, în scrierile sale logico-filosofice, problema surselor cunoașterii sau problema întemeierii cunoașterii au fost subiecte de meditație. Cu toate acestea, a fost puternic preocupat de lămurirea unor probleme ridicate de înțelegerea posibilității cunoașterii științifice, de disputele extrem de intense din sânul filosofiei europene a științei și, în special, de explicitarea asumțiilor epistemice și ontologice ale mecanicii cuantice². Motivul ce ne determină să credem faptul că, totuși, problemele cunoașterii, ca fenomen generic, nu i-au rămas străine logicianului ieșean îl constituie preocupările acestuia dedicate problemei adevărului. Considerațiile sale despre adevăr, care a fost și rămâne conceptul central al oricărei teorii asupra cunoașterii, sunt de o importanță majoră, cu atât mai mult cu cât s-au cristalizat într-un punct de vedere original, într-o teorie a adevărului corespondență extrem de minuțios argumentată și bine articulată. Având în vedere certele implicații ale problemei adevărului și în înțelegerea altor probleme importante ale teoriei cunoașterii, putem vorbi, fără a exagera cu nimic, despre contribuțiile logicianului ieșean la rezolvarea problemelor cunoașterii. Astfel, eforturile sale vin în continuarea acelor datorate lui Titu Maiorescu și Vasile Conta, continuate apoi de P. P. Negulescu, Constantin

² Petre Botezatu și-a obținut în 1945 titlul de „doctor în filosofie” cu o teză complexă și extrem de actuală despre înțelegerea cauzalității în contextul revoluției cuantice din fizica primei jumătăți a secolului XX. Teza a fost editată ulterior de Teodor Dima, restituindu-se astfel un text de primă mărime al filosofiei științei din România (Petre Botezatu, *Cauzalitatea fizică și panquantismul*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2002).

Rădulescu-Motru, Nae Ionescu, Ion Petrovici, Lucian Blaga, Mircea Florian sau Nicolae Bagdasar, filosofi care au fost preocupați în mod constant de lămurirea problemelor ce vizează posibilitățile omenești de cunoaștere.

Pentru a înțelege contribuția esențială a lui Petre Botezatu în legătură cu problema adevărului, *teoria sa cvadridimensională*, ar trebui să elucidăm, mai întâi, care dintre aspectele evoluției reflecției asupra adevărului în secolul XX din epistemologia europeană l-au determinat pe logician să încerce elaborarea unei teorii a adevărului corespondență. Fără îndoială, primele idei de acest gen pe care le receptează sunt cele atât de mult vehiculate încă mulți ani după cel de-al doilea război mondial în spațiul european, ideile pozitivismului logic. Filosofii ce au conturat acest curent de gândire au evoluat în poziția lor față de problema adevărului de la o teorie a adevărului corespondență, inspirată de teoria lui Wittgenstein din *Tractatus*, către o teorie a adevărului coerență, o teorie de tip sintactic. Wittgenstein, în celebra sa lucrare, susținea că „adevărul sau falsitatea imaginii stă în concordanța sau neconcordanța sensului ei cu realitatea”³. Enunțurile formulate în limbaj natural, în măsura în care sunt imagini, pot fi adevărate sau false în funcție de modul în care corespund faptelor vizate. Așa cum ne arată și Hempel, ideile lui Wittgenstein cu privire la adevăr au fost, în general, adoptate de către primii membri ai Cercului Vienez. Primul care și-a manifestat suspiciunea în legătură cu ideile lui Wittgenstein a fost Neurath. Cel care a recunoscut importanța rezervei și contraargumentelor lui Neurath a fost Carnap. Cei doi au inițiat o dezbatere și, legând unele de altele o serie de teze cu

care ambii erau de acord, au formulat o *teorie a adevărului coerență*⁴.

După Neurath, știința ar fi doar un simplu sistem de enunțuri; orice enunț formulat în câmpul științei poate fi combinat sau comparat cu fiecare dintre celelalte enunțuri; în măsura în care ele sunt compatibile, ele pot figura în același sistem de enunțuri. Dar, și acesta este lucrul cel mai important, afirmațiile nu sunt niciodată comparate cu o „realitate” anume sau cu fapte”. Nici unul dintre filosofi care sprijină o separare între afirmații și realitate, crede Neurath, nu e capabil să facă o estimare precisă vizavi de posibilitatea unei comparații între afirmații și fapte; în plus, nimeni nu indică o modalitate clară de determinare a structurii așa-ziselor fapte. În consecință, distincția *enunțuri-fapte* nu e altceva decât rezultatul unei metafizici ce ia drept lucru de la sine înțeles dualismul formă-conținut; prin urmare, credea Neurath, toate problemele derivate dintr-o astfel de metafizică sunt doar pseudoprobleme⁵.

Gândind teoriile științifice drept seturi de enunțuri coerente, Neurath pare să fi înclinat către o teorie a adevărului coerență. Și Carnap a fost de acord cu o astfel de teorie asupra adevărului. Acesta credea că în știință o afirmație este adoptată ca adevărată dacă este sprijinită îndeajuns de enunțuri-protocol. Neurath, totuși, și-a exprimat rezervele față de această teză carnapiană; el compara știința cu o navă aflată într-o luptă continuă cu valurile mării și care nu poate fi ancorată în vreun port și reconstruită de la chilă în sus. Altfel spus, enunțurile-protocol nu pot oferi o bază sigură, absolută pentru o teorie științifică deoarece este ușor de imaginat faptul că

³ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Editura Humanitas, București, 2001, 2.222.

⁴ Carl G. Hempel, „On the Logical Positivists' Theory of Truth”, *Analysis*, Vol. 2, No. 4, January, 1935, p. 50.

⁵ *Ibidem*, pp. 50-51

protocolul unui anumit observator ar putea conține cel puțin două enunțuri care se contrazic reciproc; dacă acest lucru are loc în practica științifică, trebuie să se renunțe la cel puțin unul dintre enunțurile-protocol menționate. Or, nefiind posibilă o asigurare deplină a enunțurilor de protocol la revizuire, nu este posibilă nici o asigurare deplină a teoriilor științifice în ansamblul lor.

În ciuda diferențelor dintre cei doi în chestiunea enunțurilor de protocol, Neurath și Carnap converg către o poziție care, în principiu, este similară: „Nu există cu adevărat fapte, ci doar propoziții”. Prin urmare, stabilirea adevărului unui enunț nu implică în nici un fel raportarea la fapte, ci doar raportarea la alte enunțuri. Un enunț este declarat adevărat în măsura în care este logic compatibil cu alte enunțuri acceptate deja ca adevărate. Astfel, adevărul devine o noțiune sintactică, o noțiune prin care se surprinde coerența logică, necontradicția dintre enunțuri.

Într-un articol publicat în 1960, *Disoluția noțiunii de adevăr în sistemele logice neopozitiviste*⁶, Petre Botezatu investighează statutul noțiunii de adevăr tocmai în filosofia elaborată de pozitivismul logic. Încă de la început, filosoful român nu este de acord cu punerea semnului de egalitate între noțiunea de adevăr și cea de corectitudine logică, subliniind că adevărul nu poate fi considerat o noțiune sintactică. „Adevărat și fals nu sunt, în general vorbind, noțiuni sintactice, deoarece nu rezultă din proprietăți formale ale enunțurilor. Dar în limbajele formalizate, cum este și sintaxa, ele reapar, după Carnap, ca noțiuni sintactice, deoarece pot fi deduse din aparatul formal folosit. Adevărat înseamnă în acest

caz *analitic, necontradictoriu*”⁷. Așadar, chiar dacă putem echivala ideea de adevăr cu cea de *analiticitate* sau cu cea de *necontradicție*, aceasta este valabil doar atunci când avem în vedere expresiile bine formate ale unui sistem formal, nu și enunțurile formulate în limbaj natural. Acele formule pe care le numim *analitice* și, implicit, *adevărate*, nu sunt decât legi ale logicii formale. „Ele sunt totdeauna adevărate, tocmai fiindcă exprimă legi ale raporturilor abstracte dintre formele logice, care sunt valabile pentru orice conținut concret. Așadar, când se identifică adevărul cu analiticul sintactic, în fond se restrânge noțiunea de adevăr la aceea de adevăr logic-formal”⁸. În opinia lui Petre Botezatu, identificarea adevărului cu adevărul logic-formal a fost pasul hotărâtor care a dus, în final, la identificarea de către filosofi neopozitiviști a adevărului în genere cu, validitatea, corectitudinea, coerența și necontradicția. Practic, ceea ce le reproșează logicianul român acestor filosofi este un lucru simplu: extind aria de aplicare a conceptului de adevăr înțeles ca necontradicție și cu privire la enunțuri ce au un conținut concret, la enunțurile sintetico – a posteriori. Putem folosi noțiunea de adevăr în sens de *corectitudine* și *necontradicție* numai atunci când vizăm anumite raporturi formale, foarte generale și abstracte, care lipsesc din conținutul concret al gândirii. Or, tocmai această noțiune de adevăr a fost folosită cu privire la enunțuri ce exprimă conținutul concret al gândirii. Necontradicția și corectitudinea unui enunț sau ale unui sistem pot fi, cel mult, semne exterioare sau criterii minime ale adevărului, ne pot oferi o indicație provizorie asupra viabilității acestora, dar numai o interpretare a sistemului, numai prin punerea în legătură a enunțurilor acestuia cu stări de lucruri concrete putem să ne pronunțăm în legătură cu adevărul.

⁶ Petre Botezatu, „Disoluția noțiunii de adevăr în sistemele logice neopozitiviste”, *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, Științe sociale*, Tomul VI, anul 1960, pp. 229-236.

⁷ *Ibidem*, p. 230.

⁸ *Ibidem*, pp. 230-231.

Nu putem decide printr-o strategie *a priori* destinul alethic al enunțurilor despre fapte, enunțuri ce sunt formulate în mod constant în practica științifică.

Plecând de la astfel de constatări, Petre Botezatu crede că noțiunea de adevăr ar mai putea fi salvată numai printr-o teorie ce trebuie să aibă în vedere, mai degrabă, conținutul gândirii, decât forma sa, o teorie care să restabilească legătura dintre constructele minții umane și fapte; o astfel de teorie ar putea fi doar o varietate a teoriei adevărului corespondență. Aceasta pentru că toate celelalte teorii ale adevărului, atât teoria adevărului coerență cât și teoria pragmatică (consensuală) a adevărului, sunt, în ultimă instanță, teorii ce au în vedere raporturile formale dintre sisteme de enunțuri. Încercând să determine care dintre versiunile teoriei adevărului corespondență salvează într-adevăr conceptul filosofic de adevăr, care dintre acestea mai este interesată realmente de conținuturile gândirii și nu doar de aspectele sale formale, logicianul român se oprește la versiunea propusă de Tarski, versiunea cea mai celebră din secolul al XX-lea. Petre Botezatu constată că, în definierea propriu-zisă a adevărului, teoria lui Tarski nu face nici un progres față de cea propusă încă de Aristotel. Pentru a înțelege atitudinea filosofului român în legătură cu teoria lui Tarski, vom expune coordonatele generale ale acestei teorii, o teorie de tip semantic asupra adevărului. Apoi, vom încerca să facem explicită strategia lui Petre Botezatu de a oferi o teorie a adevărului corespondență, o teorie edificată pe analiza conceptuală a „corespondenței”.

După Tarski, „o propoziție adevărată este aceea care afirmă că starea de lucruri este așa și așa, iar starea de lucruri este într-adevăr așa și așa”⁹. Aceași definiție, într-o

formulare mai puțin aristotelică, sună astfel: „Adevărul unei propoziții constă în concordanța (sau în corespondența) ei cu realitatea”¹⁰. Practic, o propoziție va fi socotită adevărată dacă desemnează o stare reală de lucruri, o stare de lucruri care există. Totuși, Tarski consideră că aceste definiții ale adevărului sunt destul de neclare, apte să genereze multe neînțelegeri. Pentru a elimina eventualele neînțelegeri Tarski ia în discuție celebra, de acum, propoziție „Zăpada este albă” dacă și numai dacă zăpada este albă”. Se observă faptul că expresia «zăpada este albă» apare în partea stângă a echivalenței între semnele citării, pe când în partea dreaptă apare fără aceste semne. În partea dreaptă avem propoziția ca atare; în partea stângă avem numele propoziției. În terminologia logicii medievale, Tarski crede că am putea spune că în partea dreaptă cuvintele „zăpada este albă” apar în *suppositio formalis*, în timp ce în partea stângă apar în *suppositio materialis*. Faptul că în partea stângă a echivalenței apare numele propoziției, iar nu propoziția însăși, trebuie justificat. Justificarea adusă de Tarski este următoarea: *în primul rând*, din perspectiva gramaticii limbajului utilizat, o expresie de forma „X este adevărat” nu va deveni o propoziție cu sens dacă înlocuim „X” printr-o propoziție sau prin orice altceva decât un nume. Subiectul unei propoziții poate fi sau un substantiv, sau o expresie care funcționează ca un substantiv. *În al doilea rând*, convențiile de bază cu privire la utilizarea oricărui limbaj stabilesc faptul că, în orice discurs despre un obiect, trebuie să întrebuițăm numele obiectului, iar nu obiectul însuși. În consecință, dacă dorim să spunem ceva despre o propoziție, de exemplu, că este adevărată, trebuie să utilizăm numele acestei propoziții și nu propoziția însăși. Odată stabilite aceste

⁹ Alfred Tarski, *The Concept of Truth in Formalized Languages*, în *Logic, Semantics, Metamathematics*, 1931, p. 155.

¹⁰ *Idem*, „Semantic Conception of Truth”, în *Philosophy and Phenomenological Research*, 4, 1943, p. 343.

lucruri, Tarski spune să considerăm o propoziție oarecare și să o înlocuim cu litera „p”. Construim numele acestei propoziții și îl înlocuim cu o altă literă, să zicem „X”. Acum ne putem întreba cu privire la relația logică dintre propozițiile „X este adevărat” și „p”. Este clar că, în virtutea presupuzițiilor de la care a plecat Tarski cu privire la natura adevărului, aceste propoziții sunt echivalente. Cu alte cuvinte, Tarski susține următoarea echivalență:

(I) *X este adevărat dacă și numai dacă p*¹¹.

Această echivalență de forma (I) nu este însă o definiție a adevărului și nici o formulare filosofică din care să rezulte ceva cu privire la natura adevărului. Totuși, Tarski este convins că putem afirma că fiecare echivalență de forma (I) obținută prin înlocuirea lui „p” cu o anumită propoziție, iar a lui „X” cu un nume al acestei propoziții, reprezintă o definiție parțială a adevărului, o definiție care explică în ce constă adevărul acestei propoziții. O definiție generală am putea să obținem abia prin conjuncția logică a tuturor acestor definiții parțiale.

Până la urmă, rezultatul cel mai clar pe care îl obține Tarski nu este legat de definirea adevărului, ci legat de precizarea tipului de limbaj în care poate să apară predicatul „adevărat”, de precizarea diferențelor între limbajul în care este formulat verdictul cu privire la adevărul unei propoziții și limbajul în care este formulată propoziția în sine. „Definiția însăși și toate echivalențele implicate de ea trebuie să fie formulate în metalimbaj. Pe de altă parte, simbolul „p” din (I) stă pentru o propoziție oarecare a limbajului obiect. De aici rezultă că fiecare propoziție care apare în limbajul obiect trebuie să apară și în metalimbaj. Cu alte cuvinte, metalimbajul trebuie să conțină limbajul obiect ca o

parte a sa”¹². Practic, Tarski lămurește faptul că predicatul „adevărat” nu poate să apară în limbajul obiect, ci doar în metalimbaj.

Prin urmare, contribuțiile reale ale lui Tarski au în vedere, mai degrabă, distingerea diverselor tipuri de limbaje în care ar putea fi utilizat predicatul „adevărat”, decât lămurirea problemei filosofice a naturii adevărului. Distincțiile dintre limbajul obiect, metalimbaj și metalimbajul semantic ne determină să formulăm enunțuri mai corecte din punct de vedere formal atunci când folosim termenul de adevăr, dar nu ne lămurim mai bine în legătură cu ceea ce este adevărul. Așadar, în teoria lui Tarski accentul se deplasează de la discuțiile în jurul naturii adevărului, către discuții în legătură cu tipul de enunțuri în care apare termenul de adevăr. Referindu-se la lucrarea *Conceptul de adevăr în limbajele formalizate*, Petre Botezatu afirma: „Nici un rând asupra acestei probleme, asupra problemei propriu-zise a adevărului, nu întâlnim în studiul lui Tarski”¹³. Convingerea logicianului român era că se poate încerca o definire exclusiv semantică a adevărului, dar prețul aceste încercări ar fi prea mare: s-ar ajunge astfel la reducerea adevărului fie la concordanță pur lingvistică, fie la coerența deductivă a sistemelor formale. Pierderea cea mai mare ar fi că „noțiunea propriu-zisă de adevăr este absentă din toate aceste construcții formale, fiind înlocuită de concepte minore, care posedă alte semnificații și au o importanță gnoseologică inferioară”¹⁴.

În acest context trebuie înțeleasă încercarea lui Petre Botezatu de a edifica o teorie filosofică a adevărului, una care să țină seama, într-adevăr, de conținuturile gândirii, de relațiile constructelor mentale

¹² *Ibidem*, p. 350.

¹³ Petre Botezatu, *Op. cit.*, p. 234.

¹⁴ *Ibidem*, p. 235.

¹¹ *Ibidem*, pp. 343-344.

cu stările de lucruri reale, iar nu una care să țină seama numai de aspectele sale formele. Studiul său din 1981, *Dimensiunile adevărului*, conține tocmai o schiță a acestei teorii¹⁵. Ideea fundamentală a acestui studiu este aceea că adevărul unui enunț implică patru dimensiuni distincte. În primul rând, logicianul vorbește despre *dimensiunea corespondenței*: totdeauna unei propoziții adevărate trebuie să-i corespundă o stare de lucruri în lumea reală. Datorită faptului că această corespondență, în unele cazuri, poate să aibă loc doar într-o anumită măsură, Petre Botezatu crede de cuviință că trebuie să folosim ideile de *corespondență parțială* și de *adevăr parțial*. Pe urmele lui Bunge, logicianul ieșean va susține faptul că dimensiunea corespondenței a adevărului presupune ideea de *grade de adevăr*. Un concept asemănător a propus și Karl Popper, cel care vorbește de *grade de verosimilitudine*, adică despre un grad mai mic sau mai mare de concordanță a unei teorii cu adevărul. Gradul de verosimilitudine al unei teorii este direct proporțional cu conținutul de adevăr al acelei teorii (prin conținutul de adevăr al unei teorii Popper înțelegea totalitatea propozițiilor adevărate ce pot fi derivate din acea teorie). Legate direct de ideile de grade de adevăr și verosimilitudine sunt, în opinia lui Petre Botezatu, și ideile de *plauzibilitate* și *grade de plauzibilitate*. Cu cât un enunț sau o teorie posedă un grad mai mare de adevăr, cu atât este mai plauzibilă.

O a doua dimensiune a adevărului identificată de logicianul ieșean este *dimensiunea reprezentării*. În esență, orice teorie a științei factuale trebuie să reprezinte structura unui grup de fenomene. Evident, nici o teorie nu poate, și nici nu este necesar, să reprezinte toate aspectele realității cercetate.

Unele teorii sunt mai apropiate de stările de lucruri studiate și, prin urmare, ne oferă reprezentări mai complete ale faptelor; alte teorii sunt mai abstracte, fiind și mai sărace în determinări. În legătură cu această dimensiune, Petre Botezatu crede de cuviință că trebuie să vorbim despre *grade de reprezentare*. Mai mult, această funcție a reprezentării trimite la capacitatea modelelor de a surprinde complexitatea fenomenelor; în consecință, putem vorbi despre *grade de complexitate*. Pe de altă parte, dat fiind faptul că modelele folosite în științele factuale sunt, de cele mai multe ori, modele matematice, se ridică problema interpretării acestora. Plecând de la această problemă, logicianul ieșean arată că suntem îndreptățiți să vorbim despre *gradul de abstractizare* al unui model sau despre *angajarea semantică* a acestuia. Plecând de la ideea de grad de abstractizare al unei teorii sau al unui model teoretic, putem înțelege mai bine și ideea de grad de reprezentare: cu cât teoriile sunt mai abstracte, cu atât ele pot surprinde mai puțin toate aspectele stărilor de lucruri vizate. Departate de a fi o lipsă, această trăsătură îi permite unei teorii să surprindă cele mai esențiale trăsături ale fenomenelor vizate.

În al treilea rând, logicianul român crede că putem vorbi despre *dimensiunea referențială a adevărului*. Această dimensiune vizează gradul de precizie cu care enunțurile ce alcătuiesc limbajul unei științe se referă la obiectele pe care le desemnează. Legată de dimensiunea referinței, se poate apăra ideea de *grade de referință*, idee care nu reprezintă grade de adevăr, ci niveluri de precizie a referinței. Pot fi comparate referințele unor concepte și se poate afirma, de pildă, că referința termenului „patrulate” este precisă, pe când referința termenului „numere mari” este imprecisă. Din acest punct de vedere, se poate spune că atributul „aproape adevărat” dispune de o

¹⁵ Petre Botezatu, „Dimensiunile adevărului”, în Petre Botezatu (ed.), *Adevăruri despre adevăr*, Editura Junimea, Iași, 1981.

margine referențială mai îngustă decât atributul „parțial adevărat”.

În fine, *în al patrulea rând*, Petre Botezatu vorbește despre *dimensiunea informației* pe care o posedă adevărul. Adevărul unui construct mental nu poate fi conceput în absența dimensiunii informației. În esență, adevărul și falsul se referă la informația transmisă prin propoziții empirice sau teoretice. Informația ar trebui înțeleasă, în acest context, drept reducere a incertitudinii. Atâta timp cât sunt acceptate mai multe alternative, crește gradul de incertitudine și, simultan, cel de improbabilitate al propoziției. Pe de altă parte, informația crește odată cu numărul probabilităților eliminate. Crescând informația, crește și gradul de certitudine al enunțurilor noastre. Prin urmare, informația comportă *grade de certitudine* care sunt, în același timp, și grade de probabilitate ale enunțului sau ale teoriei considerată drept un sistem de enunțuri.

Din punctul meu de vedere, teoria propusă de Petre Botezatu nu este doar una care a încercat să lămurească principalele dimensiuni filosofice ale conceptului de adevăr. Nu cred că ar avea sens să vorbim despre adevăr în genere și despre dimensiunile sale. Orice teorie filosofică asupra adevărului pleacă, evident, de la anumite presupoziii cu privire la natura și esența adevărului, presupoziii care, conduc, mai mult sau mai puțin din umbră, către soluția care va fi în final adoptată. Teoria filosofului român a plecat din start de la ideea că adevărul constructelor mentale se stabilește prin analiza corespondenței acestora cu stările de lucruri. Prin urmare, tipul de teorie asupra adevărului ce a fost îmbrățișată încă de la început a fost *teoria adevărului corespondență*. Aceeași teorie fusese îmbrățișată și de Tarski. Dar, în timp ce logicianul polonez a reușit doar să precizeze tipul de limbaj în care stabilim valoare de adevăr a unei propoziții sau,

altfel spus, în ce tip de limbaj putem folosi corect atributul „adevărat”, Petre Botezatu a reușit să ne ofere o anatomie, filosofic vorbind, a ideii de *corespondență cu realitatea* și, implicit, a ideii de adevăr definită drept „corespondență cu realitatea”. Teza esențială pe care o susțin este aceea că principala contribuție a teoriei logicianului român constă în analiza propusă conceptului de *corespondență*.

Dacă ar fi să enunțăm principalele reproșuri pe care le aduc teoriei adevărului corespondență cei ce contestă această teorie, acestea ar suna astfel: ideea corespondenței constructelor mentale cu realitatea este extrem de neclară. Ce înseamnă faptul că un enunț corespunde realității? Ce este această realitate obiectivă de care încercăm să ne folosim pentru afirmarea adevărului enunțurilor noastre? Corespondența pare a numi o relație mai mult magică ce se instituie între entități de natură diferită – constructele mentale și stările de lucruri. Care este însă natura acestei relații dintre entități ce aparțin unor niveluri total diferite – cel logic și epistemic, pe de-o parte, și cel ontologic, pe de alta? Așa cum am subliniat deja, încă din anii 30'-40' ai secolului trecut, Neurath era convins de faptul că teoria adevărului corespondență presupune ca evidentă distincția *enunțuri-fapte*, distincție ce era parte a unei metafizici imposibil de acceptat. După anii 60', Richard Rorty va susține faptul că nu ne putem baza pe ceva exterior în cunoaștere, deoarece „nu putem găsi un cârlig – realitatea obiectivă (n.n.) – care să ne ridice deasupra simplei coerențe – simplului acord – la ceva precum *corespondența cu realitatea așa cum este ea în sine*”¹⁶. Dacă numim un enunț ca fiind adevărat, o facem pentru că întrunește „acordul neforțat” al

¹⁶ Richard Rorty, *Obiectivitate, relativism și adevăr, Eseuri filosofice 1*, Editura Univers, București, 2000, p. 103.

unei comunități, adică pentru că nu intră în contradicție cu alte enunțuri acceptate de către acea comunitate, dar nu pentru că ar intra în corespondență cu o așa-zisă realitate obiectivă. După Rorty, teoria adevărului corespondență s-ar baza pe o presupuziție greșită de ordin metafizic, anume că ar exista o relație specială între facultățile umane și restul lumii, relație care ne-ar putea duce, în ultimă instanță, la „o concepție absolută despre realitate”¹⁷.

Prin analiza pe care o întreprinde relației de corespondență a constructelor mentale cu realitatea, Petre Botezau reușește să ne convingă că aceasta nu ține nici de magie, nici că ar fi un tip special de relație acceptată de unii gânditori în virtutea unor obișnuințe seculare de a filosofa sau în virtutea vreunei metafizici îmbrățișată implicit. După logicianul român, corespondența constructelor mentale cu stările de lucruri este o relație concretă ce presupune trei aspecte distincte: referirea la stările de lucruri, reprezentarea acestora și informarea cu privire la structura stărilor de lucruri. Ideea acesta este sintetizată cel mai bine în definiția pe care o dă adevărului: „Adevărul este evaluarea gradului de corespondență dintre mulțimea constructelor și mulțimea obiectelor, corespondență dotată cu capacitate reprezentativă, cu forță referențială și cu transport de informație”¹⁸. Astfel, pe lângă una dintre cele mai complete definiții date adevărului, ne este înfățișată, pe de o parte, și anatomia conceptului de corespondență, dar, pe de alta, și *structura internă a relației de corespondență*. Așadar, o înțelegere adecvată a conceptului de corespondență o putem avea folosindu-ne de conceptele de referință, reprezentare și informație, iar o înțelegere mai bună a ceea ce reprezintă în

mod concret relația de corespondență o vom avea prin prisma înțelegerii a ceea ce reprezintă capacitatea reprezentativă, forța referențială și transportul de informație de care sunt capabile constructele mentale. Prin urmare, am putea spune că referința, reprezentarea și informația se constituie în dimensiuni interne ale corespondenței, laturi, elemente, care transformă corespondența într-o relație complexă, dar inteligibilă. Adevărul devine tocmai numele prin care se evaluează situația în care un construct mental corespunde stării de lucruri vizate. Aceste aspecte odată precizate, putem reconstrui *analiza conceptului de corespondență* oferită de Petre Botezatu în următoarea formă:

„*p*” corespunde stării de lucruri *p* dacă și numai dacă:

- (i) „*p*” este o aserțiune *referitoare* la starea de lucruri *p*;
- (ii) „*p*” *reprezintă* într-un anumit grad pe *p*;
- (iii) „*p*” conține *informații* cu privire la structura lui *p*.

În concluzie, înțelegerea referinței, a reprezentării și a informației drept articulații interne ale corespondenței ne oferă nu numai fundamentul pentru o teorie concretă a adevărului, ci și un concept fortificat al corespondenței. Corespondența nu mai este doar numele unei relații ciudate, incerte, ci o relație concretă, cu o anatomie bine precizată. Putem spune acum că

„*p*” este adevărat în condițiile în care corespunde lui *p*,

în care „a corespunde” este o relație complet analizată după modelul prezentat mai sus.

Astfel, teoria edificată de Petre Botezatu reușește nu numai să se detașeze de teoriile adevărului de inspirație pozitivă sau strict semantică, deoarece are în

¹⁷ *Ibidem*, p. 138.

¹⁸ Petre Botezatu, „Dimensiunile adevărului”, p. 47.

vedere conținuturile concrete ale gândirii, dar reușește și să preîntâmpine multe dintre obiecțiile la adresa conceptului de corespondență, deoarece propune un concept mult întărit de corespondență. Cred că precizarea conceptelor necesare

pentru înțelegerea „corespondenței”, cât și a anatomiei relației de corespondență reprezintă esența contribuției lui Petre Botezatu la dezbaterile europene contemporane cu privire la natura adevărului.